

XX. Філологічні науки

Українська література

УДК 821.161.2.0+398=161.2

Циганок Оксана

**Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини**

м. Умань, Україна

НАРОДНИЙ ЗОЛОТОСЛІВ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ

Цыганок Оксана

**Уманский государственный педагогический
университет имени Павла Тычины**

г. Умань, Украина

НАРОДНЫЙ ЗОЛОТОСЛОВ КАК ПРЕДМЕТ НАУЧНОГО ИЗУЧЕНИЯ

Аннотация. Автор статьи рассматривает украинский народный золотослов как национальный речевой кодекс добропорядочности, правил хорошего тона. Сформировавшийся в течении многих лет народный золотослов вобрал в себя присущие украинцам национальные специфические правила речевого поведения, воплощенные в системе стойких формул и выражений для принятых ситуаций вежливого контакта с собеседником. В статье убедительно доказана необходимость овладения культурой речи и, в частности народный золотословом, учителями-филологами.

Ключевые слова: украинский народный золотослов, национальный речевой кодекс, учитель-филолог, украинский речевой этикет, языковая картина мира, национальный характер.

Tsiganok Oksana

**Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини**

Uman, Ukraine

THE PEOPLE'S GOLDEN AS THE SUBJECT OF THE SCIENTIFIC VIVCHENNYA

Annotation. The author considers the Ukrainian People's zolotoslov as a national speech code integrity, good manners. Formed over many years folk zolotoslov incorporates inherent Ukrainians

national rules specific speech behavior, embodied in the persistent system of formulas and expressions for the received situations polite contact with the interlocutor. The article convincingly proved the necessity of mastering speech and culture, in particular the People's zolotoslovom, teachers-philologists.

Key words: Ukrainian national gold medal, national speech code, teacher-philologist, Ukrainian speech etiquette, language picture of the world, national character.

Кожен громадянин України незалежно від національності зобов'язаний знати й поважати державну мову, уміти спілкуватися нею, дотримуючись культури мовлення з її невід'ємним складником – народним золотословом.

Український мовленнєвий етикет – це національний кодекс словесної добропристойності, правила ввічливості. Він сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності та честі, української шляхетності й аристократизму духу.

Український народний золотослів – явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення та світосприймання. Це категорія в основному стала. Однак прогрес суспільства вносить у нього, відповідно до конкретних практичних потреб, певні корективи, спрямовані на подальше вдосконалення й розвиток. Скажімо, поява радіо, телевізора й телефону зумовила потребу у відповідному для них етикеті спілкування. І все ж основа народного золотослова незмінна – утвердження коректності й доброзичливих стосунків між людьми.

Український народний золотослів передбачає властиві українцям національно-специфічні правила мовленнєвої поведінки, втілені в системі стійких формул і виразів для прийнятих і запропонованих суспільством ситуацій чемного контакту зі співбесідником. До таких ситуацій належать: звертання до співрозмовника та привернення його уваги, вітання, знайомство, вдячність, пробачення, прощання тощо.

У кожній життєвій ситуації мають застосовуватися відповідні вислови. Це вітання типу: «Слава Ісусу Христу», «Христос народився» (на Різдво), «Христос воскрес» (на Великдень), «Доброго ранку», «Добрий день», «Добрий вечір», «Зі святом»; прощання: «До побачення», «Бувайте здорові», «До вечора», «До зустрічі», «До завтра», «Прощайте», «На все добре»; вдячності: «Дякую», «Щиро вдячний».

Українська народна педагогіка з допомогою національного мовленнєвого етикету вчить нас формувати щирі та доброзичливі взаємини з людьми. В її арсеналі чимало цінних порад, які втілені в афоризмах: «Що маєш казати, то наперед обміркуй», «Дав слово – виконай його», «Слухай тисячу разів, а говори один раз», «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше».

Народна педагогіка дуже вимоглива до дотримання правил народного золотослова, бо це основа доброго ладу між людьми, ознака високої духовності та людської краси. Згадаймо народну пісню «Ой у полі нивка». Козак, який їхав з України, зустрівши дівчину, яка жито «жала й сіла спочивати», «мусив шапку зняти, *добрий день* сказати», тобто привітатися і побажати їй успіху в роботі: «Помагай Біг, дівчинонько, теж жито жати». Завдяки цьому між ними склалися прекрасні стосунки.

В Україні батьки змалку при звичають дітей до мовленнєвого етикету. Дитя щойно зіп'ялося на ноги чи навіть ще сидить у колисці, а його вже привчають при зустрічі слухати вітання «Здоров! Рости великий», а при прощаннях казати «па-па» і привітно з усмішкою махати ручкою. Увагу дітей до мовленнєвого етикету привертають і народні казки.

В українському народному золотослові є чіткі правила, хто з ким, коли і як повинен вітатися: молодший першим вітається з людиною старшого віку, чоловік – із жінкою (чи юнак з дівчиною). А у приміщенні першим вітається той, хто заходить: «Добрий день», «Доброго вечора», «Доброго ранку». Залишаючи приміщення, кажуть: «До побачення», «Бувайте здорові». У селі традиційно вітаються з усіма односельцями і навіть із незнайомими людьми.

Основна вимога народного золотослова – увічливість, статечність, пристойність, уважність і чемність співрозмовників. Справді, вихована людина поштиво розмовляє завжди, скрізь і з усіма. Народна практика живого спілкування багата на слова ввічливості, які ще називають чарівними.

Українське виховання застерігає дітей і молодь від уживання грубих, лайливих, образливих слів. Осуджуються ті батьки, які сваряться при дітях. Сварки породжують потворність у взаєминах. «Як батько кричить, то син гарчить, а як батько лається, то син кусається», – каже народне прислів'я. У мовному спілкуванні красивим є тільки те, що сприяє пристойним людським стосункам. А тому негарно мовчати, коли треба говорити, і негарно говорити, коли треба мовчати. Про мовчунів у народі кажуть: «Мовчить, як пень», «Мовчить, як води в рот набрав». Схвалюючи людей, які добре володіють мовою («За словом у кишеню не полізе»), народна педагогіка водночас засуджує порожню балаканину, зайві, фальшиві прикраси в мові («Красно говорить, а слухати нічого»). Та найбільше дістається базікам: «Язиком сяк і так, а ділом ніяк», «Базіка – мовний каліка», «Бесіди багато, а розуму мало».

Український народний золотослів – то велика духовна сила, яка відстоює нас як націю. Ось чому різні поневолювачі України, прагнучи денаціоналізувати українців, намагалися спотворити наш мовленнєвий етикет і запровадити чужинський. І дещо їм таки вдалося. Скажімо, у багатьох сім'ях діти, звертаючись до своїх батьків, дідусів і бабусь, уживають займенник «ти» замість нашого традиційного українського пошанного «Ви». Чуже, не властиве українському етикету і звертання по батькові, бо принижує жінку-матір. Якщо вже називати батька, то треба не забувати і про матір (наприклад, «син Василя і Галини», «донька Миколи і Катерини»), або не називати нікого, адже називаючи одного, ми применшуємо роль того, кого не називаємо, а конче мусили б назвати. Тому за українським золотословом ім'я поєднується з прізвищем.

Наші національні генії дуже шанували та любили своїх матерів і батьків, але називали себе традиційно: Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло

Грушевський. І це по-європейськи. Згадаймо, як репрезентовані у світовій культурі великі люди інших народів Європи: Віктор Гюго, Ференц Ліст, Адам Міцкевич, Ісаак Ньютон. Неухильно дотримувалися цього українського європейського мовленнєвого етикету і наші славетні жінки, добираючи собі літературні псевдоніми: Олена Пчілка, Леся Українка, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Марійка Підгірянка.

«Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» – писала геніальна українська поетеса Ліна Костенко. Дослідження українського народного золотослова слугує високій меті збереження та пропагування національних мовних скарбів. «Національним кодексом словесної добропристойності» назвав народний мовленнєвий етикет М. Стельмахович.

Картина світу тією чи іншою мірою «спроектована» на всі рівні мовної системи, а на лексико-семантичному рівні вона особливо виразна. Як відомо, національні особливості в мові відбиває передусім лексика етнокультурного характеру, в якій особливо виразно простежується шлях духовного розвитку етносу. Саме цей аспект життя слова яскраво постає у літературних текстах. Як один з найяскравіших проявів національної самобутності, мова українського художнього слова зберігає і передає наступним поколінням особливості світосприймання народу, факти його історії, картини соціального та родинного побуту, найрізноманітніші гами людських почуттів та оцінок, втілених у відшліфовані словесно-виражальні форми, значною мірою усталені.

Сучасних дослідників дедалі більше цікавить мовний тип соціуму, національномовні моделі світу. Як таку картину світу розглядають як «базисне поняття теорії людини», «універсальний орієнтир людської діяльності, що визначає загальний перебіг усіх процесів у суспільстві, все його соціокультурне життя». В основу цих досліджень покладено ідеї В. фон Гумбольдта, О. Потебні та їхніх послідовників, які розглядали закономірності розвитку мови в тісному зв'язку з «народним життям», «народною психологією», вважаючи, що «через мову все створене народом у минулому впливає на індивіда».

Не випадково проблеми мовної картини світу дедалі частіше стають предметом зацікавлення українських учених (О. Брицина, О. Бурбан, П. Данилюк, Л. Дунаєвська, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, А. Івченко, В. Кононенко, М. Кочерган, О. Тараненко, В. Юзвенко та ін.).

В Україні створюються авторські програми, видаються підручники, посібники, хрестоматії і словники, упорядковується українська риторична термінологія, яка обов'язково враховує набутки народного золотослова (автори – Л. Мацько, Н. Бабич, Г. Сагач, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Мацько, С. Абрамович, В. Молдован, М. Чикарькова, А. Нікітіна, Н. Колотілова, А. Первушина, Я. Білоусова, Л. Спанатій, З. Сергійчук, Г. Онуфрієнко, І. Хоменко, Г. Ключек, З. Куньч та ін.).

Важливою з точки зору проблематики нашого дослідження є праця С. Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність» (1998). Авторка стверджує, що мовний етикет – це культурне обличчя нації. Він втілює найтипівіші риси мовної поведінки людини в найрізноманітніших життєвих ситуаціях. Увібравши давні традиції, звичаєві приписи, мовний етикет українців є унікальною універсальною моделлю їх мовної діяльності, що виявляється у системі стійких мовних виразів. Знання цієї системи, а більше – повсякденна її реалізація, гармонія знань і внутрішнього світу людини, без перебільшень, є своєрідним барометром духовної зрілості нації [1]. І навпаки, нехтування законів мовного етикету, неприхована зневага до його регламентних правил – ознака її глибоких корозійних процесів, які в останні десятиліття, на жаль, прогресують і виявляються в реаліях нашого буття. Як стверджує С. Богдан, причини цього відомі кожному. Визначальними, зрозуміло, є соціальні чинники, що нівелюють і знецінюють сьогодні поведінкові приписи, виплекані українським народом упродовж століть. Тому так часто постає вічне «як бути?», як уберегти в дитині протягом життя все найкраще, що ввібрала вона з часів «спи, мій малесенький»? (власне відтоді, з материнської школи, варто відкривати малечі мудрість і вагомість мовного етикету, що не тільки додасть їй духовної наснаги та енергії, а й полегшить шлях до людських сердець) [1].

Одним із можливих кроків, що допоможе дитині в нелегкій життєвій дорозі, відкриє перед нею силу магії слова, зробить її багатою високістю духу, стануть знання про мовний етикет свого народу. Відомо ж бо: ввічливість – одне з найбільших людських надбань. Цю аксіому маємо засвоїти з дитинства. Зрозуміло, нікому не потрібна «Підфарбована гречність та чемність В комірці паперових чеснот...» (Є. Маланюк). Словесна ввічливість має гармонійно поєднуватися з іншими людськими чеснотами і не перетворюватись у барву, зовнішній ефект. Інакше ніхто не повірить у слова легкі, шляхетнуваті, що «з губ фальшивих пролились» (Т. Крижанівська).

Зацікавила нас також невелика студія «Народний золотослів як засіб формування вчителя-філолога, народознавця для оновлюваної національної школи. Методичні рекомендації» (2002), авторами якої є Г. Бондаренко та Л. Йовенко [2].

Автори стверджують, що в умовах критичної переоцінки традиційних шляхів і механізмів підготовки вчителя-філолога, народознавця спостерігається особливий спалах інтересу до вивчення народного золотослова, у якому віддзеркалений національний характер культури мовленнєвої поведінки, етикетного ставлення до людей, родинно-сімейних стосунків та ін..

Сучасний учитель повинен знати і послуговуватися «національним кодексом словесної добропристойності» (М. Стельмахович), що охоплює засоби ввічливості, орієнтовані на вираження поваги до співрозмовника та дотримання власної гідності. Крім того, знайомство зі світом Біблійних риторичних правил і певної системи користування ними, мудрими рекомендаціями святих та подвижників про можливість спасіння і гріхопадіння через слово допоможе учителеві усвідомити величну цінність духовного слова, одухотвореного слова як засобу, що має великі гармонізуючі потенції.

*Прислухайтесь, як океан співає –
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;*

*У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.*

(М. Рильський)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
2. Бондаренко Г. Л. Народний золотослів як засіб формування вчителя-філолога, народознавця для оновлюваної національної школи / Г. Л. Бондаренко, Л. І. Йовенко ; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Наукова лабораторія «Етнологія Черкаського краю». – Умань, 2003. – 47 с.